

το αγροτικό ζήτημα και οι έλληνες σοσιαλιστές στις αρχές του ΧΧου αιώνα

Γιώργος Δ. Μπουμπούς

Ο Γ. Σκληρός, στο περίφημο μελέτημά του *Το κοινωνικόν μας ζήτημα*, είχε προβάλει, ανάμεσα στα άλλα, το ζητούμενο της ενασχόλησης του σοσιαλισμού της Ελλάδας με την επιστημονική-κριτική ανάλυση όσο το δυνατόν περισσότερων πτυχών της νεοελληνικής κοινωνικής ζωής. Στα 1907-1909, με τη συζήτηση στο *Νουμά* γύρω από το βιβλίο, είχε φανεί πως ο ελληνικός σοσιαλισμός -μαρξιστικός και μή- θα καταπιανόταν στο εξής σοβαρά με τη μελέτη του νεοελληνικού βίου, τόσο του παρελθόντος, όσο και του σύγχρονου. Ωστόσο, η εξέλιξη των πραγμάτων γύρω από αυτόν τον τομέα, κατά την πολυκύμαντη δεύτερη δεκαετία του αιώνα, δεν εκπλήρωσε τις όποιες αρχικές προσδοκίες.

Συνολικά, η σοσιαλιστική ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας στα χρόνια έως το 1920 υπήρξε, στην καλύτερη περίπτωση, μια προσέγγιση, εκτός ίσως από ό,τι αφορούσε τη γλωσσοεκπαιδευτική και πολιτισμική θεματολογία. Η ανυπαρξία ενός σχετικά μαζικού και καλοοργανωμένου πολιτικού σοσιαλιστικού φορέα, έως την ίδρυση του ΣΕΚΕ, φαίνεται πως ήταν η σπουδαιότερη αιτία, σε συνάρτηση και με τη συνολική πνευματική καχεξία της νεοελληνικής κοινωνίας, που δεν άνθισαν ή δεν προχώρησαν όσο θα ανέμενε κανείς, στηριζόμενος στο ελπιδοφόρο μήνημα των ετών 1907-9, οι σοσιαλιστικές μελέτες της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας. Παράλληλα, η πολιτική ένταση στα χρόνια του Εθνικού Διχασμού δυσχέρανε αυτήν την άνθιση, με εξαίρεση το χώρο της πολιτικής ανάλυσης και της δημοσιολογίας.

Το αγροτικό ζήτημα σε κάθε χώρα, για να παραφράσουμε τον καθηγητή Τακαχάσι, στη διασύνδεσή του με τις διεργασίες ανάπτυξης του βιομηχανικού κεφαλαίου, ήταν ένας από τους παράγοντες που προσδιόρισαν την υπόσταση των κεφαλαιοκρατικών δομών. Φυσικό ήταν λοιπόν να προσελκύσει το ενδιαφέρον των σοσιαλιστών, οι οποίοι προσέβλεπαν στον μετασχηματισμό της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Εντούτοις, δεν απορρέει από τούτο πώς το σοσιαλιστικό κίνημα και οι σοσιαλιστές διανοούμενοι έσκυβαν από την πρώτη στιγμή πάνω στο πρόβλημα. Από την αδράνεια αυτή, που είχε τόσο την επιστημονική, όσο και την πολιτική της διάσταση, δεν ξέφυγε, όπως θα δούμε, και ο ελληνικός σοσιαλισμός στα πρώτα του βήματα προς την πολιτική και ιδεολογική του «ωριμότητα». Απλώς λειτούργησαν με κάπως διαφορετικούς ρυθμούς, στο πλαίσιο που προσδιοριζόταν από τα εντόπια, ιδιαίτερα συστατικά στοιχεία.

Η αγροτική θεματολογία και πρώτα απ' όλα το αγροτικό ζήτημα, δηλαδή το ζήτημα που ουσιαστικά επικεντρωνόταν στην τύχη των λεγόμενων «τσιφλικιών» του θεσσαλικού κάμπου, μολονότι ακανθώδες, δεν απασχόλησε σοβαρά τον ελληνικό σοσιαλισμό πριν από τη δημιουργία του ΣΕΚΕ. Οι Έλληνες σοσιαλιστές δρούσαν βέβαια σε μία κοινωνία συντριπτικά γεωργοκτηνοτροφική /πραγματικότητα την οποία αναγνώριζαν. Ωστόσο το ενδιαφέρον τους ήταν στραμμένο όχι στην ύπαιθρο, όπου εργάζονταν και διαβιούσαν πάνω από τα δύο τρίτα του πληθυσμού της χώρας, αλλά στο άστυ.

Η προτίμηση είναι λογική και διπλά εξηγήσιμη: από τη μία μεριά, τουλάχιστον όσον αφορά οπαδούς του προλεταριακού σοσιαλισμού (ο ορθόδοξος μαρξιστής Γιαννιός και ο εκλεκτικός Δρακούλης λ.χ.), το γενικό υπόδειγμα σοσιαλιστικής δράσης, οργάνωσης και προπαγάνδας, όπως αυτό είχε μορφοποιηθεί στους κόλπους της Β' Διεθνούς, ήταν δομημένο πάνω στον αστικό χώρο, τον προνομιακό χώρο συγκέντρωσης των εργατών και της υψηλής πληθυσμιακής πυκνότητας εν γένει.¹ Από την άλλη, υπήρχε η «εγχώρια» διάσταση: ένα σοσιαλιστικό κίνημα στα πρώτα του βήματα, που μόλις είχε απελευθερωθεί από τα σπάργανα, το οποίο προσπαδούσε να διαδώσει τις σοσιαλιστικές ιδέες και να οργανώσει την ολιγάριθμη ελληνική εργατιά. Το ευάριθμον της τότε εργατικής τάξης δεν ήταν ικανό δεδομένο -πρώτιστα για όσους πρέσβευαν διάφορες εκδοχές του

1. Βλ. Athar Hussain και Keith Tribe, *Marxism and the Agrarian Question*, London, Macmillan, 1983, 2η έκδ., σσ. 4-8.

προλεταριακού σοσιαλισμού- να στρέψει τον ελληνικό σοσιαλισμό προς την ύπαιθρο. Αν όχι για κανέναν άλλο λόγο, μόνο και μόνο διότι το μικρό μέγεθος της ελληνικής εργατικής τάξης δε μεταφραζόταν σε ταχύτητα, ούτε σε ευκολία, στην εξάπλωση της λεγόμενης «σοσιαλιστικής μόρφωσης» των εργατών και, πολύ περισσότερο, της οργάνωσής τους σύμφωνα με τις σοσιαλιστικές επιταγές.

Ο κανόνας για τα ευρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, όσον αφορά τις αγροτικές υποθέσεις, ήταν μάλλον να στρέφουν την προσοχή τους προς την ύπαιθρο και τα προβλήματά της -με σύνταξη αγροτικών προγραμμάτων, ειδικών μελετών και αναλύσεων, άνοιγμα συζητήσεων κ.λπ.- όταν η εκλογική υποστήριξη των αγροτών αποκτούσε για αυτά κρίσιμη σημασία στην πολιτική πάλη. Τη χρονική στιγμή κατά την οποία η αγροτική γήφυρα άρχιζε να βαρύνει για ένα σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, αυτό ασφαλώς θα έπρεπε να έχει ήδη επιτύχει την υλοποίηση κάποιων στόχων στον εργατικό χώρο, δηλαδή στις πόλεις -η εν λόγω χρονική στιγμή συνδέεται, εντούτοις, και γενικότερα με την ανάπτυξη του κοινοβουλευτισμού και της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης. Το ζήτημα της διεύρυνσης της εκλογικής επιρροής των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων δεν περιοριζόταν, φυσικά, μόνον στην τάξη των αγροτών· αφορούσε γενικά τα μεσαία στρώματα, ομάδες όπως οι διανοούμενοι κ.λπ. Επιπλέον, η ανάγκη για ανοίγματα καθίσταται επιτακτικότερη από την τελευταία δεκαετία του προηγούμενου αιώνα και πέρα, όταν σε αρκετές χώρες της κεφαλαιοκρατικά αναπτυγμένης Ευρώπης η αναλογία του προλεταριάτου στον πληθυσμό, αφού αγγίζει ένα μέγιστο, αρχίζει να κατέρχεται.²

Στην Ελλάδα της εποχής που εδώ μας απασχολεί δεν ετίθεντο βέβαια τέτοια ζητήματα, αφού ουσιαστικά πριν ιδρυθεί το ΣΕΚΕ δεν υπήρχαν καν σοσιαλιστικοί - εργατικοί πολιτικοί οργανισμοί. Σχήματα όπως ο Σύνδεσμος των Εργατικών Τάξεων της Ελλάδος (ΣΤΕΤ) / Ελληνικόν Σοσιαλιστικόν Κόμμα του Δρακούλη ή το Σοσιαλιστικόν Κέντρον Αθηνών ΣΚΑ/ Σοσιαλιστικόν Κόμμα της Ελλάδος ΣΚΕ του Γιαννιού, μονάχα κατ' ευφημισμόν μπορούν να ονομασθούν κόμματα (ιδίως το πρώτο). Ταυτόχρονα, το εύαριθμον της ελληνικής εργατικής τάξης έκανε να φαίνεται, τουλάχιστον στα μάτια των οπαδών του προλεταριακού σοσιαλισμού, κάπως απόμακρο το σημείο της αναγκαστικής στροφής του ελληνικού σοσιαλισμού προς την εκλογική δεξαμενή που ονομαζόταν

2. Βλ. Gary P. Steenson, *After Marx, before Lenin: Marxism and Socialist Working-Class Parties in Europe, 1884-1914*, University of Pittsburgh Press, 1991, σσ. 97-100, 140· επίσης, Adam Przeworski, «Social democracy as a historical phenomenon», *New Left Review* (Λονδίνο), 122 (Ιούλ.-Αύγ. 1980), σσ. 38-41.

αγροτιά. Με άλλα λόγια, η προοπτική της ανάπτυξης του εργατικού πληθυσμού βάρυνε περισσότερο από την πολυπληθή αγροτιά και τους κολλήγους.

Στο χώρο του ελληνικού προλεταριακού σοσιαλισμού, τουλάχιστον του πλέον δραστήριου, μόνο γενικές αναφορές καταγράφησαν γύρω από το αγροτικό. Ο Γιαννιός, στο πρόγραμμα του ΣΚΑ (μέσα του 1911), και συγκεκριμένα στο τμήμα που αφορούσε τις μεταρρυθμίσεις, πρότεινε την αγορά, από το κράτος, των μεγάλων εκτάσεων γης της Θεσσαλίας, καθώς και των μοναστηριακών κτημάτων, και τη διάθεσή τους έναντι ενοικίου στην αγροτιά. Ο Δρακούλης, λίγο πριν, στο πρόγραμμα του ΣΤΕΤ, μεταφέροντας τη γενική σοσιαλιστική αρχή για κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων της παραγωγής, είχε κάνει λόγο για εθνικοποίηση όλων των καλλιεργούμενων εκτάσεων της ελληνικής γης.³

Ο Δρακούλης μάλλον υπονοούσε πως οι εθνικοποιημένες γαίες θα καλλιεργούνταν από αγροτικούς εργάτες-κρατικούς υπαλλήλους, κάτι σαν τα μεταγενέστερα σοβχόζ της Σοβιετικής Ρωσίας, και όχι ότι θα ενοικιάζονταν σε ατομικούς καλλιεργητές (πρόταση Γιαννιού). Πάντως, όσον αφορά τις μεγάλες γαιοκτησίες, δεν απέκλειε, σε περίπτωση που η προτεινόμενη εθνικοποίηση δεν προχωρούσε, τη λύση της απαλλοτρίωσης και διανομής τους στους αγρότες. Υποσημείωνε, παραταύτα, πως καθόσον η διανομή των απαλλοτριωμένων κτημάτων σε πολλούς κλήρους θα οδηγούσε και πάλι στη συγκέντρωση της ιδιοκτησίας στα χέρια ολίγων, προτιμότερη θα ήταν η δημιουργία ενός συστήματος δημοτικής κατοχής και νομής της γης από τους πρώην κολλήγους.⁴

Αν η θέση του Δρακούλη συνιστούσε απλή «μετάφραση» της σοσιαλιστικής αρχής περί συλλογικής ιδιοκτησίας των παραγωγικών μέσων, εν μέρει τούτο ίσχυε και στην περίπτωση του Γιαννιού. Στην πρότασή του για εθνικοποίηση της καλλιεργούμενης γης και, ακολούθως, της ενοικιάσής της σε ξεχωριστά νοικοκυριά, εκφράζεται ασφαλώς ο συγκερασμός της γενικής αρχής με το αίτημα των κολλήγων της χώρας για απόκτηση ιδιοκτησίας. Διότι ο Γιαννιός, πάντα καλά ενημερωμένος στις υποθέσεις του ευρωπαϊκού σοσιαλισμού, θα γνώριζε βέβαια πως το αίτημα της Α' Διεθνούς (Συνέδριο Βασιλείας, 1869) για εθνικοποίηση της γης με σκοπό την απονομή της σε συναιτερισμούς αγροτών, και όχι σε ατομικούς καλλιεργητές, είχε πλέον εγκαταληφθεί από τη διεθνή σοσιαλδημοκρατία,

3. Βλ. Χρ. Βραχνιάρης, *Το ελληνικό εργατικό κίνημα και το αγροτικό ζήτημα: περίοδος 1900-1920*, Αθήνα, Gutenberg, 1988, σσ. 102-104.

4. Βλ. Πλ. Δρακούλης, «Φλέγον ζήτημα», εφ. *Ο Κοινωνισμός*, 29/1 Οκτωβρίου 1910.

με εξαίρεση τους Ρώσους Μπολσεβίκους, οι οποίοι έπειτα από την εμπειρία του 1905 το συνέδεαν με την ανατροπή του τσαρικού αυταρχισμού.⁵

Για τη δυναμική του αγροτικού ζητήματος μέσα στην ελληνική κοινωνία, τη σχέση του με το επονομαζόμενο «κοινωνικόν ζήτημα», οι Δρακούλης και Γιαννιός αναγνώριζαν τη σπουδαιότητά του, η οποία εντούτοις συναρτάτο από την ένταξή του στο συνολικό σχεδιασμό της εργατικής/σοσιαλιστικής κίνησης ή από την κηδεμόνευση του τελευταίου. Ο Γιαννιός, για παράδειγμα,⁶ είχε τη γνώμη πως το αγροτικό ήταν ένα εν δυνάμει εκρηκτικό ζήτημα, η επίλυση του οποίου ξεπερνούσε τις αντοχές του ελληνικού αστισμού, βενιζελικού και κωνσταντινικού. Ως εκ τούτου, πρότεινε τη συμμαχία εργατών-αγροτών «σε μίαν πανελλαδική σοσιαλιστική οργάνωση», πρόταση που υπονοούσε την υπαγωγή του αγροτικού κινήματος στην καθοδήγηση ενός εργατικού/σοσιαλιστικού πολιτικού φορέα.

Όπως προαναφέρθηκε, ο ελληνικός σοσιαλισμός κατά τη δεκαετία του '10 ουσιαστικά δεν είχε παρουσία στον πολιτικό στίβο, πράγμα που έως ένα βαθμό εξηγεί και τη σχετική αδιαφορία του για τα αγροτικά θέματα. Από αυτή την άποψη δεν είναι παράδοξο που στην περίπτωση του δυναμικού βολιώτικου εργατικού κινήματος, το οποίο αναμειγνυόταν ολοένα και πιο έντονα στους πολιτικούς αγώνες, εμφανίσθηκε μία τάση για στενότερη επαφή της εργατικής -σοσιαλιστικής δράσης με τα προβλήματα της αγροτιάς. Παράλληλα, το εργατικό κίνημα του Βόλου θα προσελκύσει το ενδιαφέρον πολιτευόμενων σοσιαλιστών, όπως το Λαϊκόν Κόμμα των Κοινωνιολόγων, οι οποίοι φιλοδοξούσαν να δημιουργήσουν τον πολιτικό εκφραστή των εργατών, των αγροτών και των μικροπαραγωγών. Ο Αλ. Παπαναστασίου, ο ηγέτης των Κοινωνιολόγων, στον οποίον τη σύνθεση περιλαμβανόταν ο μετέπειτα γνωστός αγροτιστής Αλέξανδρος Μυλωνάς, θα επιδείξει σταθερό ενδιαφέρον για τις αγροτικές υποθέσεις, επιλογή που καθορίσθηκε τόσο από τη σταθερή εμπλοκή των Κοινωνιολόγων στους πολιτικούς αγώνες, όσο και από ιδιαίτερους λόγους, όπως θα δούμε παρακάτω.

Το Εργατικόν Κέντρον Βόλου (ΕΚΒ), από τη στιγμή που επέλεξε την πολιτικοποίηση, δεν μπορούσε να παρακάμψει το αγροτικό ζήτημα: ο Βόλος ήταν μεν ένα βιομηχανικό κέντρο, παράλληλα όμως ήταν και πόλη της Θεσσαλίας, βρισκόταν συνεπώς εκεί όπου εμφανιζόταν οξύτατο το αγροτικό ζήτημα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το εργατικό κίνημα του Βόλου θα ενδιαφερθεί για τα προβλήματα των αγροτών, βλέποντας τους αγώνες

5. Βλ. Α. Hussain και Κ. Tribe, *Marxism, ό.π.*, σσ. 10, 16-17.

6. Βλ. Κοσμ. Πολίτης [= Ν. Γιαννιός], «Γιατί δεν ξέσπασε το αγροτικό ζήτημα στην Ηπειροθεσσαλία», *Σοσιαλιστικά Φύλλα*, 10 (Νοέμβριος 1916), σσ. 9-11.

τους για αποκατάσταση έναν πιδανό σύμμαχο της εργατικής υπόθεσης. Ο Κ. Ζάχος, λ.χ., ο εκδότης του *Εργάτη*, θα προσδώσει στην πάλη των Θεσσαλών αγροτών ενάντια στους μεγαλοκτηματίες ταξικό περιεχόμενο ανάλογο με εκείνον του αγώνα των εργατών εναντίον του κεφαλαίου. Η διάθεση για στενή διασύνδεση του εργατικού κινήματος με την αγροτιά θα κατασταλλάξει στην ίδρυση του δημοσίου Εργατογεωργικού Κόμματος, ενόψει των εκλογών της 8ης Αυγούστου 1910. Αργότερα, η εφημερίδα *Εργάτης*, έπειτα από διακοπή ενός χρόνου, θα επανακυκλοφορήσει με την εύγλωττη μετονομασία σε *Εργάτης - Γεωργός*.⁷

Στην περίπτωση των Κοινωνιολόγων, και ειδικότερα του Παπαναστασίου, θα είναι η πρώτη φορά που επιχειρήθηκε συστηματικότερη μελέτη του αγροτικού ζητήματος από σοσιαλιστικής σκοπιάς, πέρα από τον τύπο των «ακαδημαϊκών», γενικόλογων προσεγγίσεων, όπως του Δρακούλη, του Γιαννιού ή των κύκλων του ΕΚΒ. Όλο το φάσμα της αγροτικής θεματολογίας υπήρξε πόλος έλξης για τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου από τα φοιτητικά κιόλας χρόνια του.

Το εύρος και η ποικιλία των αγροτικών ενδιαφερόντων του Παπαναστασίου ασφαλώς ενείχαν το στοιχείο του καθαρά προσωπικού πάθους για τις αγροτικές υποθέσεις. Ωστόσο, ενυπήρχε σε αυτά, και ιδίως στα θέματα περί συνεταιρισμών και συνεταιριστικού κινήματος, η ιδιαίτερη υφή του σοσιαλισμού του: ενός σοσιαλισμού εξελικτικού, σε ανταπόκριση με τις επιταγές που η συντριπτικά αγροτική πραγματικότητα της Ελλάδας έδετο σε έναν κοινωνικό μεταρρυθμιστή/αναμορφωτή, όπως ο ίδιος, προκειμένου να επεξεργασθεί τις προτάσεις του για την κίνηση της κοινωνίας προς τον ιδανικό στόχο του. Με τη διερεύνηση του αγροτικού ζητήματος ο Παπαναστασίου υλοποιούσε και έναν από τους κύριους καταστατικούς «σκοπούς» της Κοινωνιολογικής Εταιρείας: το φωτισμό του «εργαζομένου λαού», προκειμένου να διευκολυνθεί η πολιτική οργάνωσή του και να κινητοποιηθεί αποτελεσματικά για τη υπεράσπιση των συμφερόντων και τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων του.⁸

Η σταθερή ενασχόληση του Παπαναστασίου για το αγροτικό ζήτημα, και τα αγροτικά προβλήματα εν γένει, αποτυπώθηκε σε μελέτες, διαφόρων ειδών δημοσιεύματα, καθώς και σε αγορεύσεις από το βήμα του κοινοβουλίου. Οι πλέον σημαντικές από τις συναφείς δημοσιεύσεις του

7. Βλ. Χρ. Βραχνιάρης, *Το ελληνικό, ό.π.*, σσ. 82-83, 91-96· Νίτσα Κολιού, *Οι ρίζες του εργατικού κινήματος και ο «Εργάτης» του Βόλου*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1988, σσ. 199-200.

8. Βλ. στο, *Καταστατικόν της Κοινωνιολογικής Εταιρείας*, Αθήνα, Τύποις Κ. Καργιώτακη και Β. Αντωνίου, 1908, σ. 1.

υπήρξαν (α) το μελέτημα «Η γη εις τους καλλιεργητάς της», που δημοσιεύθηκε στην εβδομαδιαία σοσιαλιστική εφημερίδα *Ο Κοινωνισμός*, σε έντεκα συνέχειες, από τον Απρίλιο έως τον Ιούλιο του 1910 (αρ.φ. 4 έως 8, 10 έως 12 και 14 έως 16), (β) η εκτενής μελέτη για το «Θεσσαλικόν», που φιλοξενήθηκε στην καθημερινή *Νέαν Ημέραν* από τις 13 Αυγούστου έως την 1η Σεπτεμβρίου του 1912.⁹

Χωρίς να παραγνωρίζεται εντελώς η ιστορική διάσταση του αγροτικού ζητήματος, οι αναλύσεις του Παπαναστασίου για το αγροτικό ζήτημα επικέντρωναν στη νομική/διακαιακή πτυχή του. Από θεωρητικής-οικονομικής άποψης, βασίζονταν στην παραδοχή πως η μικρή ιδιοκτησία αποτελεί κεντρικό μοχλό στη βαθμιαία πορεία προς τη σοσιαλιστική κοινωνία. Το μοίρασμα των τσιφλικιών στους αγρότες, δηλαδή η δημιουργία πολυπληθούς μικροϊδιοκτησίας στην ελληνική ύπαιθρο, μαζί με μία σειρά συνοδευτικά εκσυγχρονιστικά μέτρα, εκλαμβάνονταν ως απελευθέρωση των δυνάμεων της κοινωνικής «προόδου» προς την κατεύθυνση του ποθητού σοσιαλισμού: μίας κοινωνίας σε συνεργατική/συνεταιριστική βάση, με ρυθμιστή ένα ουδέτερο κράτος.¹⁰ Αντίθετα λοιπόν με τους Δρακούλη και Γιαννιό, για τον ηγέτη των Κοινωνιολόγων, το μοίρασμα των τσιφλικιών σε ατομικούς καλλιεργητές-ιδιοκτήτες συνιστούσε μια επιθυμητή εξέλιξη, εξαιρετικά ευνοϊκή για την υπόθεση του σοσιαλισμού που πρόσβευε, και επιπλέον, ανταποκρινόταν στην κλίμακα των προτεραιοτήτων των, όπου ο αγρότης κατείχε σαφώς υψηλότερη βαθμίδα από τον εργάτη.

Το ερώτημα, δημιουργία ή όχι μικροϊδιοκτησίας στην ύπαιθρο, ως επακόλουθο της επίλυσης του αγροτικού, θα απασχολήσει σοβαρά το ΣΕΚΕ στα πρώτα χρόνια της ύπαρξής του. Το αγροτικό συζητήθηκε στο ιδρυτικό Συνέδριό του, και συγκεκριμένα στην αρχή της τέταρτης ημέρας των εργασιών. Η ενασχόληση του σώματος με το ζήτημα αυτό υπήρξε περιθωριακή, δεδομένου ότι διήρκεσε λίγο και δεν υπεισέληθε σε ουσιαστική διερεύνησή του. Ο Γιαννιός υπέβαλε για έγκριση τη γνωστή πρότασή του, ενώ φαίνεται να υπήρξε και μία αντιπρόταση για διανομή των τσιφλικιών στους αγρότες, δίχως όμως να βρεί αναταπόκριση. Τελικά το συνέδριο, υπό το σκεπτικό πως πρέπει να αποφευχθεί η δημιουργία μικροϊδιοκτησίας, γήφισε υπέρ της εθνικοποίησης των μεγάλων

9. Και τα δύο κείμενα περιλαμβάνονται στη συλλογή *Μελέτες - λόγοι - άρθρα*, πρόλογος: Κωνσταντίνος Τριανταφυλλόπουλος, επιμέλεια: Ξενοφών Λευκοπαρίδης, Αθήνα, Τυπογρ. Αγγ. Αθ. Κλεισιούνη, 1957, σσ. 58-72 και 157-194 αντίστοιχα.

10. Βλ. Θ. Σακελλαρόπουλος, «Ο Α. Παπαναστασίου και το αγροτικό ζήτημα», στο: *Αλέξανδρος Παπαναστασίου*, Αθήνα, έκδ. Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1990, σσ. 212-213.

γαιοκτησιών και των μοναστηριακών κτημάτων, προκειμένου να διανεμηθούν σε καλλιεργητικές κοινότητες αγροτών,¹¹ δηλαδή σε γεωργικούς συναιτερισμούς.

Η χαλαρή ενασχόληση του Σοσιαλεργατικού Κόμματος με το αγροτικό ζήτημα και, συνολικότερα, με τα αγροτικά προβλήματα της χώρας χαρακτήρισε το κόμμα αυτό στα πρώτα βήματά του, με εξαίρεση είτε μεμονομένων εκδηλώσεων ατομικού ενδιαφέροντος (λ.χ. Κορδάτος), που περιστρέφονταν κυρίως γύρω από τις πολιτικές πτυχές του ζητήματος, είτε της περίπτωσης των Αρ. Σίδερι και Αλμπέρ Κουριέλ που καταπιάνονταν με ποικίλα αγροτικά θέματα, στα πλαίσια της κοινοβουλευτικής δράσης τους. Και οι δύο μορφές ενασχόλησης με αγροτικά θέματα ουσιαστικά λειτουργούσαν ως υποκατάστατα της συλλογικής αδράνειας του ΣΕΚΕ.

Στο Α' Εθνικό Συμβούλιο του κόμματος, που συνήλθε το Μάιο του 1919, το αγροτικό απουσίαζε· μία λακωνική πρόταση στην απόφασή του για την «εσωτερική πολιτική του Κόμματος» απλώς υπενθύμιζε τη θέση που είχε λάβει το ιδρυτικό Συνέδριο. Οι πολιτικές εξελίξεις όμως θα πείσουν το ΣΕΚΕ να επιταγχνύει το πλησίασμά του στον αγροτικό κόσμο. Στο δεύτερο μισό του 1919, και ενώ κυοφορείται ο νόμος του Καφαντάρη, τότε Υπουργού της Γεωργίας του Βενιζέλου, για τις απαλλοτριώσεις,¹² θα εκδηλωθεί η συναφής αρθρογραφία του Κορδάτου στο *Ριζοσπάστη*. Αναμέσα στα άλλα, ο Κορδάτος υποστήριζε πως το κτύπημα των τσιφλικούχων συνιστούσε κτύπημα ενάντια στο φεουδαρχισμό, ενώ εξέφραζε και τη βεβαιότητα πως η εφαρμογή της θέσης του ΣΕΚΕ για την εθνικοποίηση θα απελευθέρωνε το λανθάνοντα επαναστατισμό του Θεσσαλού κολλήγου, πράγμα χρήσιμο στο σοσιαλιστικό αγώνα της εργατικής τάξης. Το ΣΕΚΕ, λοιπόν, όντας και κόμμα με κοινοβουλευτική εκπροσώπηση εξαναγκάσθηκε να εγκύψει εσπευσμένα στην ανάλυση του αγροτικού ζητήματος.

Στις αρχές του 1920 το ΣΕΚΕ θα εκδώσει, υπό την ανάγκη να δώσει απάντηση στις ρυθμίσεις του νόμου του Καφαντάρη, καθώς και να αναπτυχθεί η κομματική θέση για εθνικοποίηση των τσιφλικιών και διανομή τους σε καλλιεργητικές κοινότητες, τη μπροσούρα του δασκάλου Α.

11. Βλ. *Το Πρώτο Συνέδριο του ΣΕΚΕ: πρακτικά*, Εκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 1982, σσ. 89-91 και 141· πρβλ. Γ. Κορδάτου, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, 2η έκδοση ξαναδουλεμένη και συμπληρωμένη, Αθήνα, Π.Δ. Καραβάκος, 1956, σ. 314· επίσης, Χρ. Βραχνιάρης, *Το ελληνικό, ό.π.*, σ. 105 κ.ε.

12. Πρόκειται για το νόμο 2052 που υψίζεται τελικά στις 27 Φεβρουαρίου 1920· βλ. Δημοσθένη Γεφανίδη, *Αγροτική πολιτική*, τ. Α', Υπουργείου Γεωργίας - Γεν. Διεύθυνσις Γεωργίας, Αθήνα 1948, σσ. 328-331.

Αλεξίου *Η γη στους καλλιεργητές της*, προλογισμένη από τον Κορδάτο. Βασική θέση του συγγραφέα, απευθείας παράγωγη της κομμουνιστικής δυσπιστίας έναντι της αστικής πολιτικής, συνιστά η προεξόφληση της αποτυχίας της βενιζελικής αγροτικής μεταρρύθμισης.¹³ Το σοσιαλιστικό - συνεταιριστικό ιδεώδες που προτάσσει ο Αλεξίου είναι αυτό του λεγόμενου Πολεμικού Κομμουνισμού, που ίσχυε τότε στη Σοβιετική Ρωσία, και χαρακτηριζόταν από την οργάνωση της παραγωγής και της κατανάλωσης, τόσο στην πόλη, όσο και στο χωριό, στη βάση εργατικών ή αγροτικών συνεταιρισμών, καθώς και από την υποκατάσταση των εμπορευματοκρατηματικών σχέσεων ανάμεσα σε βιομηχανία και γεωργία από εμπράγματα ανταλλαγές. Αυτό το συνεταιριστικό σύστημα, εννοείτο, θα εφήρμοζε το ΣΕΚΕ όταν θα καταλάμβανε την εξουσία, προκειμένου να επιλύσει, μεταξύ άλλων, το αγροτικό ζήτημα.

Οι γεωργικοί συνεταιρισμοί που το ΣΕΚΕ καλεί να δημιουργηθούν άμεσα και σε συνδυσμό με την εθνικοποίηση, δεν είναι, όπως διευκρινίζει ο Αλεξίου, οι συνεταιρισμοί που επιβάλλει ο νόμος του Καφαντάρη ή οποιαδήποτε άλλη σχετική αστική ρύθμιση, αλλά συνεταιρισμοί «επάνω σε σοσιαλιστικές βάσεις και με σοσιαλιστικές αρχές».¹⁴ Αυτό, κατά τη εξήγηση του συγγραφέα, σημαίνει δημιουργία γεωργικών συνεταιρισμών και συνομοσπονδίας κατ' αντιστοιχία των εργατικών σωματείων και της ΓΣΕΕ.

Ως στόχοι της αγροτικής συνεταιριστικής οργάνωσης του Σοσιαλεργατικού Κόμματος, προβάλλονται η απεξάρτηση των γεωργών από τον τσιφλικά, τον τοκογλύφο και τον ενοικιαστή, καθώς και ο απεγκλωβισμός του από την επιζήμια επιρροή των διάφορων πολιτικάντηδων. Βασικές λειτουργίες των γεωργικών συνεταιρισμών που ζητεί το ΣΕΚΕ είναι, όπως αναφέρεται, η καλλιέργεια του ομαδικού πνεύματος στην εργασία καθώς και στην οργάνωση της οικονομικής ζωής των αγροτών, η προώθηση της αλληλεγγύης των μελών τους, ο εκπολιτισμός της υπαίδρου. Ας σημειωθεί, τέλος, πως στην ανάλυση του Αλεξίου γίνεται, εξ αρχής μάλιστα, προσπάθεια και για μία ιστορική θεώρηση του αγροτικού ζητήματος στη Θεσσαλία. Παρότι το αποτέλεσμα είναι εξαιρετικά αδύναμο, η απόπειρα του συγγραφέα πρέπει να καταγραφεί, δεδομένου ότι είναι η πρώτη φορά που κάτι τέτοιο επιχειρείται στην Ελλάδα από σοσιαλιστικής -και εν προκειμένω και κομμουνιστικής, ειδικότερα- πλευράς.

13. Αλέξ. Αλεξίου, *Η γη στους καλλιεργητές της*, «πρόλογος» Ι. Κορδάτος, Σοσιαλιστικών Εργατικών Κόμμα της Ελλάδος, εκδ. «Εργατικού Αγώνος», Αθήνα 1920, σ. 7 (η υπογρ. του σ.).

14. *Αυτόθι*, σ. 29.

Το αγροτικό θα εγγραφεί στην ημερήσια διάταξη του Β' Συνεδρίου του κόμματος, που πραγματοποιείται τον Απρίλιο του 1920, και για πρώτη φορά θα ληφθεί ειδική σχετική απόφαση. Ωστόσο, ο αγροτικός χώρος εξακολουθεί να παραμένει ξένος για το ΣΕΚΕ, το οποίο περιορίζεται σε γενικές προσεγγίσεις ορισμένων επίκαιρων -λόγω του νόμου του Καφαντάρη- πλευρών του αγροτικού ζητήματος. Τούτο αναγνωρίσθηκε και από την ίδια την απόφαση του Β' Συνεδρίου πάνω στο αγροτικό, καθόσον καταγράφηκε το καθήκον της ταχείας αποστολής μελών του κόμματος στην ύπαιθρο, ώστε να μελετήσουν από κοντά τα αγροτικά πράγματα κάθε περιοχής, προκειμένου να καταρτισθεί ένα αγροτικό πρόγραμμα.

Το πρόγραμμα αυτό -όπου υιοθετείται η άποψη για διανομή των τσιφλικών όχι σε κοινότητες, αλλά σε ατομικά νοικοκυριά- έγινε πραγματικότητα στο Έκτακτο Εκλογικό Συνέδριο του κόμματος που συνήλθε το Σεπτέμβριο του 1920, ενόψει των εκλογών του Νοεμβρίου. Η σύμπτωση της προκήρυξης των εκλογών και της κατάρτισης του αγροτικού προγράμματος δεν ήταν βέβαια απρόβλεπτη: το ΣΕΚΕ(Κ) επιχείρησε το πρώτο βήμα για την προσέλκυση των αγροτικών μαζών. Τηρουμένων των αναλογιών, θα μπορούσε να πεί κανείς πως έβαζε σε κίνηση τη δική του Landagitation.¹⁵

15. Τη στιγμή που το SPD προωθεί τη Landagitation (1890), το κόμμα είχε αποσπάσει το ένα πέμπτο των γήφων για το Ράιχσταχ σε μία χώρα όπου το ένα τρίτο του πληθυσμού διαβιούσε στην ύπαιθρο. Η δυναμική απήχηση του ΣΕΚΕ στις εκλογές του 1920, δηλαδή η στόχευσή του για την επικείμενη εκλογική απήχηση, θα μπορούσε να περιστρεφόταν γύρω από το 5%. Η τιμή αυτή, βέβαια, ορίζεται αυθαίρετα, εντούτοις προκύπτει βάσιμα και μπορεί να θεωρηθεί ως το ποσοστό που λίγο-πολύ αντιστοιχεί στην εκλογική απήχηση των Ελλήνων κομμουνιστών στην περίοδο του Μεσοπολέμου συνολικά. Τα εκλογικά αποτελέσματα του ΣΕΚΕ / ΚΚΕ στις αναμετρήσεις των ετών 1920-36 παρουσιάζουν έντονες διακυμάνσεις, κυρίως εξαιτίας ορισμένων εκλογικών συστημάτων σε συνδυασμό και με τις συναφείς συγκυριακές διχαστικές πιέσεις πάνω στους εκλογείς. Παράλληλα, για μερικές αναμετρήσεις είναι δυσχερής ο ακριβής υπολογισμός των γήφων κάθε συνδυασμού -άρα και των κομμουνιστών. Παραταύτα, τα διαθέσιμα στοιχεία συγκλίνουν στο να μπορεί να εκληφθεί ως βάσιμη η προαναφερθείσα τιμή 5%, τουλάχιστον για το στόχο μας. Αναλυτικά για την εκλογική δυναμική του μεσοπολεμικού ΚΚΕ, βλ. Χ. Γεωργαντίδης, Η. Νικολακόπουλος, «Η εξέλιξη της εκλογικής δύναμης του ΚΚΕ μεταξύ των δύο πολέμων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 36-37 (Μάιος-Δεκ. 1979), σ. 448-468.